

УДК 81'373.23:291.21

СТРУКТУРА І СПЕЦИФІКА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТЕОНІМІЧНОГО ФРЕЙМУ

Буття назв божеств та надприродних сил (теонімів) у ментальному лексиконі кожної людини становить єдиний фрейм, що має концентричну структуру, згруповану навколо я цієї людини. Теонімічний фрейм включає чотири кола: перше об'єднує назви божеств, що становлять віру даної людини, друге – теоніми, що входили у вірування даного етносу колись, третє – назви богів інших етносів та релігій, четверте, потенційне – невідомі в даний час людині теоніми.

Ключові слова: *теонім, теонімічний фрейм, ментальний лексикон, концентрична структура індивідуального фрейму, когнітивна ономастика.*

Existence of gods' and supernatural forces' names (theonyms) in the mental lexicon of every human being forms one frame, the concentric structure of which is grouped around ego of this person. Theonymic frame includes four circles: the first circle unites names of gods that belong to the religion of this person, the second one includes theonyms that used to function in the religion of this ethnos before, the third one embraces names of gods of other peoples and religions, the fourth one, potential, includes unknown to the person at the present moment theonyms.

Key words: *theonym, theonymic frame, mental lexicon, concentric structure of individual frame, cognitive onomastics.*

Спираючись на ідеї Марвіна Мінського, В.А.Маслова говорить, що фрейм як структура даних проявляє себе “особливо при організації великих обсягів пам'яті” і “організується навколо певного ядра й тому містить інформацію, що асоціюється з цим ядром” [12:46, 47]. Ядром кожного фрейму є екстралінгвальна ситуація чи денотат. Ономастичні фрейми своїм ядром мають певний тип денотатів – людину (антропонімічний фрейм), географічний об'єкт (топонімічний фрейм) тощо. Ядром теонімічного фрейму є божества, міфічні

створіння – усілякі сакральні істоти, відсутні в спостереженні реальності і витворені уявою людини.

Утім, в індивідуальному теонімічному фреймі найближче коло складають виключно реальні оніми. Річ у тім, що в перше коло індивідуального фрейму входить рідне, своє, дороге – те, що людина любить, тримає не тільки в ментальному лексиконі, а й у серці. У ситуації теонімії перше коло передбачає щиру, справжню, непоказну віру у реальність божества, якому поклоняються. Просте дотримання обрядів та ритуалів певного віросповідання тут у рахунок не йде. Йдеться про внутрішнє, ментальне відношення людини до Бога. Так, не у всіх християн, незалежно від конфесії, Господь увіходить до першого кола: вірні юридично, вони не зовсім вірні фактично. Ще в ХІХ ст. відомий російський історик Василь Ключевський зауважив: “Дивлячись на них, як вони вірують у Бога, так і хочеться увірувати в чорта” [7:243]. Можна думати, що в глибоку давнину люди щиріше й ревніше вірили своїм *Перуну* і *Дажбогу*, *Зевсу* і *Аполлону*, *Одіну* і *Тору*, *Кецалькоатлю* й *Уїцілопочті* та іншим язичницьким божествам. Вони просто сприймали їх як реальну дійсність, як сонце і блискавку – як могутню реальність, якій треба підпорядкувати свої дії. Фрідріх Ніцше у дусі В.Ключевського сказав: “Серед прихильників кожної релігії релігійні люди становлять виключення” [7:355].

Сильним аргументом входження певного теоніма саме в перше ментальне коло може слугувати антропонімія. У Давній Греції існували імена, які прямо на це вказували: *Zenodotos* (“даний Зевсом”), *Zenon* (“Зевсів”), *Zenophron* (“той, хто передає думки Зевса”) [6:735], пор. також збережені в українському антропоніміконі завдяки святцям імена *Зіновій* (*Zen* “Зевс” + *bios* “життя”), *Зенон*, *Зінаїда* (*Zena* – акузатив від *Zeus* Зевс + *eidos* “вид, вигляд: подібна до Зевса) [15:60, 140]. Пор. ще антропоніми *Apollonios* [6:208], *Demetrios* – Деметрин, той, що відноситься до Деметри (переносно – сільський) [6:359], пор. укр. *Дмитро*. Присвячене богові ім’я – це ніби жертва, дар богові, вираз найвищої шани до нього.

Особливо разючими тут є переміни деяких давньоєгипетських наймень. Фараон *Аменофіс* (*Аменхотеп*) IV, що зішов на трон у 1372 р.до н.е., на шостому році свого правління, бажаючи усунути силу жреців бога сонця *Амона*, які стали фактичними володарями Єгипту, розігнав їх, залишив столицю Фіви, заснував нову столицю Ахет-Атон і запровадив замість панівного в державі культу *Амона* культ *Атона*, іншого бога сонця (*Атон* означає буквально “сонячний диск”). У зв’язку з цими революційними діями фараон змінив своє ім’я *Аменофіс*, яке означає “Амон задоволений”, на *Ехнатон*, що означає “корисний Атону”, “той, хто подобається Атону” [13:122; 21:6]. Фреймовий сенс цієї заміни в тому, що ім’я *Аменофіс* разом з богом *Амоном* було пересунене з першого теонімічного кола в друге, а бог *Атон* з долученням імені фараона *Ехнатон* (а фараони самі вважались богами) – уведений з другого кола в перше. Після смерті Ехнатона фараоном став *Тутанхатон*, який повернувся до Фів, відновив загальне поклоніння Амону і теж змінив своє ім’я – викинув з нього *Атона* і увів *Амона*, тобто став *Тутанхамоном*, відомим світові завдяки своїй нерозграбованій гробниці [21:6].

Ще одним аргументом включення теоніма до першого індивідуального кола є поезія. У творах Т.Г.Шевченко слово *Бог* ужито 634 рази, а *Господь* – 121: “Борітеся – поборете, Вам *Бог* помагає!”, “хто матір забуває, Того *Бог* карає”, “Молюсь, *Господи*, внуши їм Уст моїх глаголи” [18:34-37, 149-150]. Шевченко нерідко звертається до Бога критично, з осудом: “я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену *Святого Бога*, За неї душу погублю!”, але і в таких інвективах видно, що йдеться про рідне, близьке. У О.С.Пушкіна, до речі, лексему *Бог* ужито 917 разів, але тільки 246 з цих ужитків прямо називає християнського Бога: “Как труп в пустыне я лежал, И *Бога* глас ко мне возвал”. Решта ужитків є переносними або стосуються язичницьких богів. *Господь* у О.С.Пушкіна названий 105 разів: “Царю небес и *Господу-Христу* Пою стихи на лире богомольной” [16:143-146, 525-526]. Ясно, що і у Шевченка, і у Пушкіна *Бог*, *Господь* перебували у першому, найближчому колі їх ментальних лексиконів.

У Київській Русі християнство на державному рівні, після невдалої спроби князя Аскольда 860 р. [2:38], було запроваджене князем Володимиром у 988 р. Однак з X ст.десь до ХУІІ в Україні та особливо на півночі, в Росії й Білорусії, зберігалось двовір'я, тобто люди поклонялися не тільки і не стільки християнському Богові, а й язичницьким божествам. Двовір'я тривало доти, доки у людей ці божества залишались у першому теонімічному колі. У багатьох у першому колі поряд з язичницькими міфологемами знаходилося місце і для християнських міфологем. Зрозуміло, що двовір'я закінчилося не одразу у всіх людей – воно кінчалось індивідуально, для кожної людини окремо. Як тільки останній язичницький бог переходив у ментальному лексиконі людини з першого теонімічного кола до другого, а в першому колі утверджувався християнський Бог, двовір'я для цієї людини закінчувалося. Такі люди були, безперечно, ще в X ст. (хоча б сам князь Володимир), були в невеликій кількості, можна думати, й після ХУІІ ст. Адже створена вже в ХХ ст. зусиллями Лева Силенка РУНВіра з її поклонінням Дажбогу знайшла в Україні якусь кількість прихильників. Однак для того, щоб ствердити у когось у ХХ-ХХІ ст. наявність Дажбога у першому теонімічному колі, треба пересвідчитись, що це – дійсна, реальна віра, а не політичні чи інші уподобання.

У атеїстів перше теонімічне коло є порожнім. Проте така порожність призводить до психологічного дискомфорту. Відсутність певного кола в індивідуальному онімічному фреймі (особливо – першого кола) свідчить про якісь порушення в ментальному лексиконі. Газети писали (квітень 2005 р.), що уславлена актриса Наталя Гундарева на п'ятому році після тяжкого інсульту і перед відходом в інший світ перестала впізнавати своїх близьких людей, тобто фактично втратила перше коло антропонімічного фрейму. Однак ментальний лексикон, поки він діє, незалежно від свідомості людини самоорганізується. У даному випадку спорожніле перше антропонімічне коло заповнилося найменнями лікарів та медсестер, які лікували Н.Гундареву.

Щось подібне можна сказати про порожнє перше коло теонімічного фрейму. Воно має бути чимось заповнене. Віра потрібна людині. Відсутність у першому

теонімічному колі Бога, незалежно від того, як, у якій формі і в якій релігії він постає, заступається різними ерзацами. Хтось вірить чи вірив колись у комунізм, фашизм, НЛЮ, у переселення душ, хтось вірив у царя-батюшку, у Кромвеля, Наполеона, Сталіна, Гітлера або, скажімо, у Лінкольна чи Мартіна Лютера Кінга. Хтось вірить у полтергейст, у бумбарашку чи просто у нечисту силу. Порожнє перше теонімічне коло атеїстам навряд чи приносить насолоду.

Друге теонімічне коло – наймення богів, міфічних істот, взагалі культові власні назви, що склали віру предків даного етносу. Для скандинавів, нині християн, у другому теонімічному колі, крім уже згаданих *Одіна* (верховний бог) і *Тора* (бог війни і грому), це *Уль* (лучник і лижник), *Ньйорд* (бог плодючості й моря), його сестра і жінка *Нерус*, *Локи* (шахрай і жартівник), *Фрейр* (бог плодючості, син Ньйорда), *Фрейя* (його сестра, богиня плодючості, кохання й краси), *Фрігг* (дружина Одіна) та ще довгий ряд інших богів. Це не означає, що всі скандинави знають увесь цей теонімічний ряд. Хтось знає всі, більшість – не всі, але майже кожен знає *Одіна*, *Тора* і *Фрейю*, і буквально кожен відноситься до об'єктів поклоніння своїх предків позитивно, з додатними емоціями, бо то частина рідної історії, бо то твоє власне минуле. Відзначимо й те, з якою ніжністю Ліна Костенко говорить про давніх українських (слов'янських) язичницьких богів. Пор. також у В.Стуса: “Блукає старезний *Волос* привидом із вертепу. Та прозимом осінь віє, німує земля *Сварога*” [19:230], у Є.Маланюка: “Це ж тисяча – яка засиніла весна? У котре ж це гряде *Ярило* із дарами?”, “І спогад золотіє, як кохались У бурях квітня, в ворожбі *Купала*” [10:66, 209]. Слушно сказано з приводу цих рядків: “Хоч то і язичництво, а поет його шанує, бо воно своє” [8:104]. У своїй поемі “Республіка янголів”, присвяченій Помаранчевій революції і тому жанрово визначеній як “помаранчева феєрія” [9:4-5], Роман Лубківський звертається й до слов'янського пантеону: “У виквіті правікового зілля - / Сарматський меч. Збручанський *Світовид*”. Тут ідеться про західнослов'янського бога війни, ім'я такого – *Святовит*. Його кам'яна чотириглава скульптура винайдена в річці Збруч. Уважають, що це ім'я – епітет грізного бога, який у східних слов'ян

іменувався Перуном [14:420-421], хоч існує також його ототожнення з Дажбогом [5:18-20]. Втім, Р.Лубківський передусім використовує своє перше теонімічне коло. Його поема сповнена християнської символіки й християнської онімії: “Над нами *Бог* і поміж нами *Бог* - / Помаранчевий німб над головою”, “І ходить *Бог*, біблійний *Саваот* / З оранжевою стрічкою на ризі”, “О брук, шахтарю, каскою грими, / Щоб ласкою *Спасителя* і *Спаса* / Таки, нарешті, скористались ми”, “І *Мати Господня* помітила диво, / І щастя благала для них милостиво / У *Господа-Сина*, розп’ятого в злобі, - / Він був на Майдані у людській подобі”. Високий, визначальний для України сенс Помаранчевої революції поет вдало позначив найвищими, найдорожчими символами. Антична міфологія у його поемі лише промайнула, як компонент української історії: “Химерна мішанина первнів. *Слід / Античних міфів*, смальта Візантії”.

Тим не менш антична міфологія у світовій літературі представлена дуже обсяжно і яскраво. З тою ж прихильністю, як і до предківських богів, звертається до теонімів античної міфології Ліна Костенко – і не тільки вона [пор.11]. Це – давня риса усієї світової культури. Пор. хоч би у Ф.Сідні (1554-1586), поета англійського Відродження: “*Venus is taught with Dian’s wings to fly [...] / Virtue’s gold now must head my Cupid’s dart*” [25:124], у Д.Г.Росетті (1828-1882), поета і художника, одного з засновників мистецького братства прерафаелітів, в описі картини “Весна” Сандро Боттічеллі: “*Flora, wanton-eyed / For birth, and with all flowrets pranked and pied: / Aurora, Zephyrus with mutual cheer / Of clasp and kiss the Graces circling near*” [25:480].

Антична міфологія має бути зарахована, поряд з рідними, але залишеними в далекому минулому язичницькими божествами предків, до другого теонімічного кола народів усієї Європи і Америки, якщо не всього світу. У більшості видатних художників Відродження та їх наступників у Італії, у Фландрії (Рубенс), у Франції (Пуссен) сюжети з античними богами та героями (друге теонімічне коло) можуть досить успішно позмагатися з сюжетами християнства (перше теонімічне коло). Якщо художники й скульптори

зображали міфологічні сюжети, красу античних богів і особливо богинь, то у вербальному вжитку антика набула переважно символічного сенсу – *Марсом* називали хороброго воїна, *Венерою* – красуню, *Афіною* – мудру жінку, *Фортуною* – щастя (матеріальне) тощо. Передусім це відбилося в художній літературі, але не лише там. Нагадаємо слова Т.Г.Шевченка: “Старенька сестро *Аполлона* / Якби ви часом хоч на час / Придибали-таки до нас”. У Оскара Уайльда теж переносне, символічне використання античної міфології: “These are letters which *Endymion* wrote” – поет називає Ендіміоном – красенем, що по волі Зевса заснув безсмертним сном, зберігаючи вічну юність – англійського поета Джона Кітса, який є автором поеми “*Endymion*”; “*Flashes my Faun*” [28:116, 118]. Пор. ще у А.Конан Дойля: “A man entered who could hardly have been less than six feet six inches in height, with the chest and limbs of a *Hercules*” [24:22].

Звичайно, античні теоніми і міфоніми не завжди символи. Залежно від потреб і зображуваної ситуації вони можуть виявлятися рівними самим собі. Так, У.Шекспір у п’єсі “*Titus Andronicus*”, дія якої відбувається у Древньому Римі, говорить: “See, here’s to *Jove*, and this to *Mercury*; This to *Apollo*” [27:712]. В поемі Т.Г.Шевченка “Неофіти” з прямим сакральним значенням ужито цілу групу античних теонімів: 1) бог шлюбу *Гіменей*: “Та, помолившись *Гіменею* / В своїм веселім гінекею, / В чужий веселий одвела”; 2) богиня кохання *Венера*, вона ж *Кіпріда*: “лицяються гетери / І перед образом *Венери* / Лампаду світять”, “жриця / *Кіпріди*, оргії цариця”; 3) верховний бог *Юнітер*: “Ходили благати у Афіни *Юнітера*”. Однак є тут і переносний ужиток античної міфонімії. Вираз “Та й поклонялися *Пріану*” відповідно до спеціалізації бога (чуттєві насолоди) означає зовсім не поклоніння цьому божеству. Та головне не це. На античній міфології побудована чільна онімічна опозиція поеми. Головний герой, що згодом став християнином і був розтерзаний у Колізеї, при першій згадці порівнюється з *Алкідом*, тобто *Гераклом*: “Радіє мати: В *Алкіда* син її росте”, а потім до кінця і сам іменується тільки *Алкідом*, пор.: “Твій син *Алкід* пішов за ними / І за апостолом святим”. Кесар, володар Риму, дещо умовно названий

Нероном (“Либонь за Декія царя? / Чи за Нерона сподаря?”), який і звелів знищити християн, проголошений богом – *Юпітером*: “Вони на раді й присудили, / Щоб просто кесаря назвать / Самим *Юпітером*, та й годі”, “Перед *Нероном*, / Перед *Юпітером* новим, / Молились вчора сенатори”, “П’яний кесар, / Постригши сам себе в *Зевеса*, / Завдав *Зевесу* юбілей”, “Кругом в три лави оступили / *Зевеса* ліктори. За ним, / Твоїм *Юпітером* святим, / Залізну браму зачинили” [22:294-299].

Поема “Неофіти” – про змагання християнства з язичництвом, про муки перших християн, про кров і смерть, але поет засуджує зовсім не язичництво як таке, а суспільну деспотію римських (і всяких!) володарів. Робить це він передусім онімічним способом: 1) і відважний мученик-неофіт, і жорстокий язичник кесар одержують імена з античної міфології – *Алкід* (у підкреслено позитивному значенні) та *Юпітер* (у ще гостріше підкресленому негативному контексті); 2) античні міфоніми грецького та римського походження умисне переплутуються. Т.Г.Шевченко прекрасно знав, що *Алкід* – то грецьке, спеціально поєднав римську *Венеру* з грецьким епітетом Афродіти *Кіпріда*, а кесаря, поймає називає і *Зевесом*; до речі, мати *Алкида* ходила благоді *Юпітера* в *Афіни*, тобто в Грецію; 3) деталі поклоніння античним богам нагадують християнські обряди (“перед *образом* *Венери* / *Лампаду* *світять*”, “Молилася своїм пенатам”). Отже, возвеличуючи християнство, пор.: “Тойді вже сходила зоря / Над *Віфліємом*. Пrawdę слово, / Святої правди і любові / Зоря *всесвітня* зійшла!”, Т.Г.Шевченко не збирається заперечувати культурну цінність античної міфології. Для Шевченка антична теонімія залишилась у другому онімічному колі.

Взагалі, друге теонімічне коло у сучасної людини, хоч якось причетної до культури, заповнене античною міфологією, як правило, у більшій мірі, ніж предківськими язичницькими теонімами. У складеному нами асоціативному онімічному словнику до стимулу *Перун* названо асоціацію *Зевс*, а до стимулу *Юпітер* *Перуна* не названо. Зате названо, до речі, асоціації *Зевс*, *Зевс у римлян*, *римський Зевс*, навіть *синонім Зевса*. На рівні символів антична теонімія

залишається живою й сьогодні. Наприклад, поет Володимир Базилевський у віршах, опублікованих у квітні 2005 р., говорить: “І пасує їй вічний тон, / до лица цей анахронізм. / повертається / *Аполлон*. / Усміхається / *Діоніс*”. Це – про Музу взагалі. А це про одну з них, покровительку поезії: “Та гори й степ обожнює *Евтерпа* / й горизонталь – розгін у вертикаль” (з газет).

Гортаючи сторінки різних творів – не тільки поезії – раз у раз натрапляєш на образи античної міфології. Катя Валова у “Книзі знаків”, звернулася навіть до міфологічної гідронімії: “Є три древні ріки – *Мнемозіна*, *Ахерон* і *Лета*. Ріка пам’яті, ріка мертвих і ріка забуття. Вода з першої ріки дозволяє зберігати спогади про тих, кого ми любимо. Вода другої ріки дає спраглому всезнання, відкриває потаємне. Це не приносить щастя – знання примножує скорботу, але надає вишуканості нашій журбі. Третя ріка – Сладим-ріка. Вона приносить радість заспокоєння в біді, допомагаючи вгамувати біль утраченої любові. Носій інформації – *Мнемозіна*” [3:95-96].

У К.Валової не просто міфологія, а дещо зсунута міфологія. Усі знають богиню пам’яті Мнемозіну, матір дев’яти муз, знають сенс виразу *канути в Лету*. Однак Валова пише не про це. За свідченням Павсанія, грецького історика II ст.н.е., в Беотії поряд протікали два джерела, стумки, не ріки – *Мнемозіна*, вода якої посилювала пам’ять, та *Лета*, з протилежною дією [17:144]. Це вже інша *Лета* знаходилася в Аїді, царстві мертвих, у якій душі померлих забували все своє земне життя. *Ахерон*, у більш уживаному написанні – *Ахеронт*, за повною основою цього імені, (хоч по-грецьки в називному відмінку дійсно вживалася форма *Acheron*) протікає в Епірі, впадаючи в Іонійське море. Зевс, за легендою, покарав цю річку, що вгамувала спрагу титанів, скинувши її в Аїд, де вона стала притокою Стіксу [17:67], тобто – дійсно рікою мертвих. Ніякого всезнання Ахеронт не давав, це вже міфологія К.Валової, а не антична. Однак ця суто індивідуальна “міфологія” цікаво осмислена й гарно викладена. Ми розглянули цей приклад з такою докладністю тому, що він добре ілюструє буття міфонімів і всіх онімів узагалі у ментальному лексиконі. Ментальне “присвоєння” оніма, перетворення його на “мій” онім так

чи інакше, більше чи менше видозмінює його семантику, наповнюючи її суб'єктивними компонентами або гублячи компоненти об'єктивні.

Загальна тональність уживаних античних теонімів – висока, лірична, позитивна. Кепкування над антикою, наявне і художньо зумовлене в “Енеїді” І.П.Котляревського, яке швидко і широко розповсюдилося в його епігонів і тому одержало не зовсім справедливе визначення “котляревщина”, відійшло в минуле, що добре показала Л.Т.Масенко [11]. Однак рецидиви тої “котляревщини”, особливо в гумористичних творах, живуть і досі. Так, пародист, віднайшовши в Степана Процюка оказіоналізм *Зевсоюпітер*, побудував цілу низку аналогів, завдяки чому підняв на глум не стільки С.Процюка, скільки античну міфологію: “Й *Зевсоюпітер* зубожів, / Бо мав не лиш *Героюнону* - / Був ласий до жінок чужих [...], / Які маєтності плодити / Ведуть *Амурокупідони* / І ці ... *Венераофродіти*”. Пародія ця видрукована не колись давно, а в 2005 році, в журналі “Перець” (№ 3, с. 7). Це – теж своєрідне присвоєння античних теонімів, жартівливо перекалічених.

Третє індивідуальне теонімічне коло обіймає оніми, що стосуються чужих вірувань, яких не сповідує і не сповідував раніше даний етнос чи даний конкретний представник цього етносу. Хто не знає таких теонімів, як *Будда*, чи наймень найвищих представників релігії індуїзму? Переусім ідеться, зрозуміло, про тріаду – тримурті – вищих індуїстських божеств, що іменуються *Брахма*, *Вішну* й *Шива*. До них у багатьох людей, що не сповідують індуїзму, долучаються *Індра* (громовержець, бог війни), *Лакшмі* (богиня краси і щастя, дружина Вішну), *Деві* (войовниця, дружина Шиви), *Сарасваті* (богиня мудрості) та ін.

Проте список індуїстських богів – нескінченний. Традиційно індуїстський пантеон включає 33 боги, яких усіх у Європі і в більшій частині Індії назвати, окрім фахівців, що спеціально цим займаються, не зміг би, гадаємо, майже ніхто. Хіба що хтось назвав би з 12 богів-адітьїв (тобто дітей богині Адіті) найвідоміших *Мітру* й *Варуну*. Назване – лише верхівка індуїстського міфологічного айсберга. Приміром, у “Махабхараті” є “Гімн тисячі імен Вішну”

[13:239], у тім числі, до речі, *Харі, Мурарі*. А ще було 10 аватар, тобто перероджень Вішну, кожна з яких має своє ім'я. Найвідоміші з них – *Рама* (подвиги Рами описані в “*Рамаяні*” та інших індійських творах); *Кришна* (кришнаїзм став найвідомішим напрямком індуїзму, поширюючись і за межі Індії; певна мода на Кришну з'явилась і в Європі, у тім числі і в Україні).

У психолінгвістичному експерименті, який нами було проведено, на стимул *Кришна*, з'явилися, крім географічних (*Індія* – 17, *Китай* – 1), такі цікаві реакції: *Рама, харі Рама* – 2, *Вішну* – 1, а також *харі* – 8, *харе* – 4, *хайре* – 1, *бог добра* – 1; навіть “*Бхагавад-гіта*”, поема, вставлена в “*Махабхарату*” і присвячена Кришні [14:16]. Ці дані якоюсь мірою окреслюють не таке вже й маленьке третє коло індивідуального теонімічного фрейму. Додаймо, що кришнаїтів серед учасників експерименту не було.

Усе одно переважна більшість індуїстської міфології, надто щедрої на імена, потрапляє – як в Англії, так і в Україні – у четверте теонімічне коло. Адже не тільки Вішну мав тисячу імен. Приміром, переможну богиню *Деві* чимало людей знає, а її інші імена-епітети – *Парваті, Дурга, Гаурі, Калі, Ума, Чандіка* та інші далекі не всі люди знають. В індуїстський пантеон входила зокрема група богів, що звалися рудрами. Ці боги були пов'язані з повітрям і богом грози та гніву *Рудрою*, звідки їх назва. Так ось рудр було спочатку вісім: *Ашані, Бхава, Ішана, Махадева, Пашупаті, Рудра, Угра, Шарва*, а пізніше стало одинадцять, причому всі вони, крім найголовнішого – *Рудри* – вже мали інші імена: *Бхаямкара, Бхішана, Матіман, Махан, Махатман, Пінгалакша, Рітудхаджа, Ручі, Урдхвакеша, Шучі* [14:389]. Можемо сподіватися, що індологи ці наймення знають. Численне багатобожжя, у комбінації з багатоіменністю кожного з богів, призводять до того, що індуїстська теонімія більшою мірою потрапляє в четверте теонімічне коло і лише в незначній кількості (меншій чи більшій – то залежить від спеціальності, інтелектуального рівня, зацікавленості тощо) – зберігається у третьому індивідуальному колі. Це зауваження з деякими застереженнями можна адресувати не тільки носіям інших релігій, а й тим, хто сповідує індуїзм. Застереження полягають у тому,

що для прихильників індуїзму йдеться про поділ теонімії не між третім і четвертим колами, а між першим і четвертим. Зрозуміло, вішнаїт, шиваїт, кришнаїт чи прихильник іншого відгалуження індуїзму чи його територіальної варіації тих богів своєї релігії, яких він знає, тримає біля серця, у першому, найближчому колі. Однак усіх богів індуїзму і всі їх імена він не знає – вони для нього знаходяться за межами ментального лексикону, тобто в четвертому колі.

У четвертому колі й більшість буддистських теонімів – навіть для самих буддистів. Для такого на перший погляд дискусійного твердження є дві причини. По-перше, це твердження спирається на специфіку буддистського віровчення. Власне, у кожній релігії теонімів більше, ніж богів, що ми показали на прикладі індуїстської міфології. Основний теонім обростає так званими епітетами (*Афродіта – Кіпріда, Басілея, Пелагія, Анадіомена, Митрія* тощо), додатковими найменнями, пор. монотеїстичне християнське *Бог, Господь, Саваоф, Єгова (Ягве)*. Це пов'язано передусім – але не тільки – з древньою вірою у магічний зв'язок імені та його носія, а відтак – з приховуванням, табуванням “справжніх” імен. Як зазначила Н.Верещагіна, “табування імені, ритуальна зміна його, заміна різними епітетами і апелюваннями призводили до численної кількості т.зв. “несправжніх”, “явних”, з одного боку, та “істинних”, “таємних”, з другого, імен” [4:178-179]. У буддизмі ж і богів багато, і імен у кожного бога теж. У буддизмі боги якоюсь мірою вищі за людей, а якоюсь – нижчі (бо не можуть досягти нірвани). Будди та бодхісатви (особи, які готуються стати буддами) – то фігури, що мають вищий статус, ніж боги та люди. При цьому буддою може стати і людина, і міфічна істота. Нинішній Будда, якому поклоняються буддисти, - це історично реальна людина *Шак'ямуні*, що жив у Північній Індії десь у 566-476 рр. до н.е. [14:637]. До *Шак'ямуні*, за буддистським віровченням, було шість будд: *Вішвабху, Вінашіна, Шікхіна, Кракучханду, Канакамуні, Каш'яну*. Після *Шак'ямуні* в майбутньому з'явиться будда *Майтрея*. Взагалі число будд є нескінченним, бо світ – не один, світів існує більше, ніж піщинок у річці Ганг, і в кожному світі були і є будди.

При цьому кожен будда має безліч утілень (кожне втілення – зі своїм ім'ям), його оточує безліч богів – і все це онімічно позначене.

По-друге, буддизм має різні течії, з них три головні – хінаяна, махаяна й ваджраяна. Кожна течія помітно розрізняється і міфологією, і складом теонімії. Поза тим, широке розповсюдження буддизму в Китаї, Тибеті, по всій Південній, Центральній та Східній Азії призвело до появи численних його локалізацій з включенням до буддійської міфології місцевих богів. Теонімія буддизму значно розширилась і завдяки міфологізації реальних історичних осіб, що особливо притаманно цьому віровченню з його толерантністю й відкритістю. Склад буддійської міфології став безмежним, дійсно порівняним з піщинками Гангу.

Не випадково Артур Кларк у своєму фантастичному оповідання “Дев’ять мільярдів імен” місцем дії обрав буддійський монастир у Тибеті. Вже триста років монахи вибудовують тут “список, який включав би всі можливі імена Бога” і звертаються за допомогою для прискорення роботи до комп’ютера. Позиція ламі-замовника: “All the many names of the Supreme Being – God, Jehovah, Allah, and so on – they are only man-made labels” [23:436]. Характерно, що серед цих вигаданих людиною лейблів-теонімів Будду лама не назвав. Зате сказав, що “somewhere among all the possible combinations of letters that can obscure are what one may call the *real* names of God”. Ось вони й хочуть записати всі можливі буквосполучення і серед них опиняться й справжні імена Бога. Цю роботу, на яку монахам потрібно ще п’ятнадцять тисяч років, комп’ютер виконає за сто днів.

Двоє американських програмістів, що обслуговують комп’ютер, довідались про очікуваний у монастері результат роботи: повний перелік Божих імен завершить мету існування людства й призведе до кінця світу: they believe that when they have listed all His names – and they reckon that there are about nine billion of them – God’s purpose will be achieved. The human race will have finished what it was created to do, and there won’t be any point in carrying on. [...] When the list’s completed, God steps in and simply winds things up” [23:438].

Програмісти не вірять у такий фінал і, боячись гніву монахів, залишають монастир перед завершенням роботи комп'ютера. А в час завершення ніби втарчають тілесність, а на небі одна за одною гаснуть зірки...

Коментатор В.Фініков бачить у цьому оповіданні “блискучий жарт”, “дотепну містифікацію” і відмовляється вважати його філософською алегорією [20:314]. На фоні сучасних природних і антропогенних катаклізмів дане оповідання не схоже на жарт. Дев'ять мільярдів – то забагато, але ця цифра не видається такою вже астрономічною при зіставленні з безліччю індуїстських і особливо буддійських теонімів. При цьому багатоіменність одного об'єкта, як ми пересвідчилися, є характерною рисою теонімії. Іншою її рисою, особливо характерною для древності, є обмеження чи взагалі заборона вжитку “істинних” імен Бога, що було характерно, серед іншого, для індуїзму та раннього християнства. Тому теонімічний аспект оповідання А.Кларка не варто недооцінювати. Це – вірець яскравої теонімічної філософської фантастики. Водночас – вірець безмежності четвертого кола індивідуального теонімічного фрейму. Фантастичний його компонент – у тім, що будуються теоніми, відсутні у ментальному лексиконі будь-якої людини на Землі. Отже, вони відсутні і в загальному, мовному теонімічному фреймі, тоді як реальний мовний теонімічний фрейм включає й оніми четвертого індивідуального кола, тому що в мові мозку окремих людей – хай і розкидані невеликими групами – вони наявні.

Тут доцільно згадати відомі слова російського поета Федора Тютчева “мысль изреченная есть ложь”. Уживаючи когнітивну термінологію, її можна переформулювати на той спосіб, що концепт є значно багатшим за слово, а слово – бідніше за концепт. Цей коментар, без звернення до когнітивної лінгвістики, належить М.Бахтіну: “сказане слово – смертна плоть сенсу” [1:117]. З іншого боку до схожої думки ще в 1855 р. прийшов Уолт Уїтмен: “порожнеча, яку створюють потрібні, але невжиті слова, набуває іноді невимовно смердючого, трупного сенсу. Вона говорить голосніше за язики”. Аллен Рід, навівши ці слова, додає: “Багато часу знадобилося для повного

розуміння слів Уїтмена” [26:9]. Йдеться, власне, про те, що в ментальному лексиконі Артура Кларка концептуальне наповнення його оповідання було багатшим, ніж вилилося на папір, а потім, у перекладі на іншу мову перетворилося у сприйнятті коментатора на жарт. Однак цей “жарт” дозволяє по-філософськи глибоко пізнати вагомість теонімії й теонімічного фрейму людини й людства.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі. – К.: Наук.думка, 1988. – 261 с.
3. Валова К. Книга знаков. – СПб.: Амфора, 2004. – 343 с.
4. Верещагіна Н. Дискурс власного імені у контексті культури // Історико-літературний журнал. – Одеса: Астропринт, 2004. - № 10. – С. 178-183.
5. Головацький Я.Ф. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. – К.: Довіра, 1991. – 93 с.
6. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. – М.: Госиздат ин. и нац. словарей, 1958. – Т. 1.
7. Душенко К.В. Мысли, афоризмы и шутки знаменитых мужчин. – 2-е изд. – М.: Эксмо, 2004. – 637 с.
8. Карпенко Ю.О. Антична міфологія як поетична зброя // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 93-108.
9. Лубківський Р. Республіка янголів. Помаранчева феєрія // Літературна Україна. – 2005, 3 лютого. – С. 4-5.
10. Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране. - Братислова; Пряшів; Лондон, 1991. – 450 с.
11. Масенко Л.Т. Антична назва в українській поетичній мові // Мовознавство. – 1987. - № 5. – С. 55-61.
12. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 255 с.
13. Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов.энциклопедия, 1980. – Т. 1.
14. Мифы народов мира. Энциклопедия. – М., 1982. – Т. 2.
15. Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. – 2-е вид. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
16. Словарь языка Пушкина: В 4 т. – М.: Госиздат ин. и нац. словарей, 1956. – Т. 1.

17. Словник античної міфології / Відп. ред. А.О.Білецький. – 2-е вид. – К.: Наук. думка, 1989. – 238 с.
18. Словник мови Шевченка. – К.: Наук. думка, 1964. – Т. 1.
19. Стус В. І край мене почує. Поезії. – Донецьк, 1992. – 295 с.
20. Фиников В. Торжество жизни. Послесловие // Библиотека современной фантастики: В 15 т. – М.: Молодая гвардия, 1966. – Т. 6. – Артур Кларк. Большая глубина. Рассказы. – С. 309-315.
21. Шалаби А. Весь Египет: От Каира до Абу-Симбела и Синая. – 2-е изд. – Florence: Bonechi, 2004. – 128 с.
22. Шевченко Т.Г. Кобзар. Повна збірка поезій. – К.: Держлітвидав, 1964. – 379 с.
23. Clarke A.C. The Nine Billion Names of God // Giola D., Gwynn R.S. The Longmann Anthology of Short Fiction. – N.Y.: Longmann, 2001. – P. 436-440.
24. Conan Doyle A. Selected Stories. – М.: Progress, 1965. – 207 p.
25. English Sonnets 16th to 19th Centuries. – М.: Raduga, 1990. – 698 p.
26. Read A.W. The Geolinguistics of Verbal Taboo // Geolinguistics. – N.Y. – V. 29, 2003. – P. 7-21.
27. Shakespeare W. The Complete Works. – Lnd.: Ramboro Books, 1993. – 910 p.
28. Wilde O. Selections from. – М.: Progress, 1979. – V. 2. – 444 p.